

РОЗДІЛ 8

**ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ТА ШКІЛЬНИЦТВІ МІЖВОЄННОЇ ГАЛИЧИНИ**

Після переходу Галичини під юрисдикцію міжвоєнної Польщі польські урядовці зіткнулися зі складною мовною ситуацією на новоприєднаних українських територіях, де переважало непольське населення. Згідно з даними, які наводять українські вчені, 1921 р. у Галичині проживало 4 780 503 особи, з них 2 934 745 українців (61,4 %), 1 283 405 поляків (26,8 %), 530 030 євреїв (11,1 %), 32 323 представників інших національностей (близько 0,7 %)¹. Сформована як поліетнічна держава, у якій національні меншини становили понад 35,1 %, міжвоєнна Польща зосередилася на забезпеченні польській мові провідних позицій у культурній, освітній, інформаційній, міжнаціональній сферах і державному управлінні. Польські урядовці добре розуміли, що мова – це важливий об'єднавчий чинник, який сприяє збереженню національної ідентичності. Саме тому владні кола докладали значних зусиль, щоб за будь-яку ціну утвердити «польськість» в окупованій Галичині, провадили на цих теренах національну, освітню та мовну політику, спрямовану на асиміляцію і полонізацію українців, утраквізацію українського шкільництва, поглиблення регіональних відмінностей, звуження суспільних функцій української мови тощо².

Упродовж 1919–1939 рр. польська влада значні зусилля спрямувала на полонізацію навчальних закладів та органів місцевого самоврядування Галичини, оскільки ті відігравали важливу роль

---

¹ Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети. *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1994. Вип. 6. С. 79; Макарчук С. Етносоціальне розвиток и національніє відношення на западноукраїнських землях в период імперіалізма. Львов: Вища школа, 1983. С. 128.

² Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ: ІПіЕНД, 2008. С. 308–310.

у реалізації мовної політики у краї. Урядовці всіляко намагалися перетворити шкільництво на засіб виховання польського державного патріотизму й асиміляції українців, педагоги мали плекати польський національний дух, популяризувати польську історію та культуру. Випускник Української академічної гімназії у Львові Володимир Янів у спогадах писав, що «польський режим намагався перемінити дружню спільноту вчителів та учнів на школу яничарів ... Цій школі мала припасти сумна роля – йти проти інтересів рідної спільноти із зневолюванням умів, вихолощуванням думки, викривлюванням характерів»³. Польські урядовці добре розуміли, що освіта і виховання – визначальні чинники формування національно свідомої особистості, саме тому всіляко намагалися обмежити доступ дітям-українцям краю до здобуття освіти рідною мовою. Водночас владні кола прагнули забезпечити чисельну перевагу поляків в органах місцевого самоврядування Галичини, а також повне підпорядкування їх адміністративній владі краю⁴. Підтвердженням цьому слугують результати виборів до органів місцевого самоврядування Галичини, які відбулися у червні–липні 1927 р. Так, на виборах до міських рад українці здобули 18,9 % мандатів, поляки – 43,5 %, а євреї – 36,9 %. До повітових – 26,7 % мандатів (233) отримали українці, 66,4 % (613) – поляки, 7,5 % (63) – євреї, 0,2 % (2) – німці. І лише на виборах до гмінних рад українці здобули 56,8 % мандатів, а поляки – 35,2 %⁵. Незначна кількість мандатів, здобута українцями на виборах до органів самоврядування Галичини, пояснювалася тим, що адміністративна влада контролювала як процес підготовки виборів, так і їхнє проведення на місцях. Водночас місцева адміністрація мала змогу безперешкодно впливати на результати виборів, а також вчиняти різні порушення (наприклад, невнесення українців до списків виборців, визнання виборів недійсними в разі перемоги кандидата-українця тощо), на які

³ Янів В. Життя молоді УАГ в перші роки польської окупації. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978* / упоряд. Б. Романенчук. Філадельфія; Мюнхен, 1978. С. 259.

⁴ Іваник М. Українсько-польські стосунки в органах місцевого самоврядування Галичини в 1919–1939 рр.: етнополітичний аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 175.

⁵ Пучак Н. П. Виборча кампанія до органів місцевого самоврядування Східної Галичини 1927 року. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2006. № 3–4. С. 367.

неодноразово вказували українці під час виборчого процесу, проте в більшості випадків ці протести залишалися поза увагою влади⁶.

Національна, мовна й освітня політика польської влади 20–30-х років ХХ ст., спрямована на асиміляцію непольського населення та формування в нього польської національної свідомості, суперечила як міжнародно-правовим зобов'язанням Польщі щодо національних меншин, зокрема у сфері мовних відносин, які були зафіксовані у т. зв. Малому Версальському трактаті, так і положенням конституційно-правових актів.

Відповідно до т. зв. Малого Версальського трактату, укладеного 28 червня 1919 р. між Англією, Францією, США, Італією, Японією та Польщею й ратифікованого польським сеймом 31 липня 1919 р., польський уряд зобов'язався перед державами Антанти забезпечити національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав (ст. 1, 2, 7–10), зокрема й мовних. У ст. 7 гарантувалося, що для польських громадян не буде встановлено жодних обмежень щодо вільного вживання будь-якої мови у приватних та торговельних відносинах, релігійних справах, пресі, у будь-яких публікаціях і неpubлічних зібраннях. Водночас, попри те, що польська мова була визнана офіційною, польським громадянам, які спілкувалися іншими мовами, ніж державною, надавалися певні поступки щодо вживання рідної мови в усних і письмових зверненнях до судових органів⁷. Загалом, у ст. 7 був задекларований принцип, який гарантував рівність перед законом усім громадянам, однакові цивільні та політичні права. Право вільно використовувати рідну мову в навчальних і виховних закладах, громадських організаціях, національним меншинам гарантувала ст. 8. Згідно з нею, непольське населення одержало однакові з титульною нацією права на заснування й утримання шкіл, виховних закладів, громадських організацій тощо, однак при цьому фінансова підтримка їх державою не передбачалася – меншини мали створювати їх власним коштом⁸. Право на державну початкову освіту рідною мовою гарантувала ст. 9, згідно з якою у містах та округах, де «частка представників

⁶ Іваник М. Українсько-польські стосунки в органах місцевого самоврядування... С. 169.

⁷ Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U.)*. 1920. Nr 110. Poz. 728. S. 1938.

⁸ Ibid. S. 1938.

національних меншин є вагомою», польський уряд мав забезпечити за бюджетні кошти функціонування початкових шкіл із навчання мовами меншин й обов'язковим вивченням державної мови⁹. Про середню і вищу освіту рідною мовою у статті не йшлося. Положення ст. 9 набули розвитку в підзаконних та урядових актах.

Однак, попри взяті на себе зобов'язання, польська влада так і не забезпечила національним меншинам гарантовані їм мовні й освітні права, належного фінансування початкових навчальних закладів із непольською мовою викладання, що пояснюється спрямуванням національної, освітньої та мовної політики держави на полонізацію непольського населення¹⁰. Зрештою, міжвоєнна Польща відмовилася від виконання цих правових зобов'язань перед меншинами, відкликавши 1934 р. свій підпис під т. зв. Малим Версальським трактатом, а міністр закордонних справ Польської держави Юзеф Бек подав до сейму проект закону про скасування зобов'язань щодо непольського населення¹¹.

Мовні права польських громадян регулювала також низка інших законів і підзаконних актів міжвоєнної Польщі. Під тиском країн Антанти польські урядовці в конституційних актах задекларували принцип рівноправності всіх громадян і поваги до етнічних, расових, релігійних та мовних меншин. Конституція від 17 березня 1921 р. гарантувала польським громадянам право збереження їхньої національності, розвиток рідної мови й національних особливостей (ст. 109). Згідно зі ст. 110, національні меншини мали право на створення й утримання освітніх закладів і вільне використання у них рідної мови¹². Конституція, прийнята 23 квітня 1935 р., хоча й обмежила парламентську демократію та делегувала надзвичайні повноваження Президенту Польщі, проте ст. 81 зберегла чинність

⁹ Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską... S. 1939.

¹⁰ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. S. 48; Kierski K. Ochrona praw mniejszości w Polsce. Poznań: Drukarnia «Dziennika Poznańskiego», 1933. S. 508.

¹¹ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Львів, 2019. С. 234.

¹² Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. *Dz. U.* 1921. Nr 44. Poz. 267. S. 653.

ст. 109–110 Конституції 1921 р.¹³. Зауважу, що, відповідно до ст. 67 Конституції 1921 р.¹⁴ і ст. 75 Конституції 1935 р.¹⁵, місцеві органи влади мали право видавати нормативні документи для полегшення проблем місцевого самоврядування, зокрема й мовних. Однак, як слушно зазначила дослідниця Марина Гаврецька, підпорядкування органів місцевого самоврядування місцевим державним адміністраціям негативно позначилося на впровадженні функціонування української мови в цих органах і позбавило українців Галичини можливості впливати на визначення в них статусу рідної мови¹⁶. Водночас жодна з Конституцій міжвоєнної Польщі не містила норм, які б гарантували непольському населенню право на освіту рідною мовою та державне фінансування початкових, середніх і вищих непольських навчальних закладів. Конституції 1921 р. та 1935 р., як і т. зв. Малий Версальський трактат, обмежилися загальним формулюванням мовних прав національних меншин.

Значну увагу мовному питанню чи не вперше приділив коаліційний уряд на чолі з Вінцентієм Вітосом, що прийшов до влади наприкінці травня 1923 р. Сформований із представників НДП та Польської народної партії «П'яст», уряд мав намір підготувати проєкт закону про державну й офіційну мову. Зокрема, про це йдеться у п. 4 документа, що містив перелік справ, поданих на розгляд Політичним комітетом Ради Міністрів, затвердженим Радою Міністрів 4 червня 1923 р. У цьому пункті зазначено, що питання підготовки законопроєкту про державну й офіційну мову досі ще жодний уряд не порушував. 4 липня того ж року Рада Міністрів прийняла ухвалу, у якій доручила Політичному комітету на підставі висновків міністра внутрішніх справ, викладених у рефераті щодо завдань внутрішньої політики держави, підготувати відповідний законопроєкт. У напрацьованому проєкті закону державною й офіційною мовою було визнано польську, а руську (українську), білоруську та німецьку – віднесено до місцевих. Саме польською мовою мали послуговуватися всі державні адміністративні структури й органи місцевого

¹³ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku. *Dz. U.* 1935. Nr 30. Poz. 227. S. 497–508.

¹⁴ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. S. 646.

¹⁵ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku. S. 506–507.

¹⁶ Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови у Східній Галичині (1848–1939 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. С. 126, 129.

самоврядування. Права мов національних меншин на державному і місцевому рівнях мали визначити окремо розроблені постанови. Запропонований законопроект затвердив Політичний комітет Ради Міністрів 14 липня 1923 р. Однак робота урядовців над мовним законопроектом на цьому і закінчилася, до цього питання уряд В. Вітоса більше не повертався. Зауважу, що на зміст законопроекту певною мірою вплинули політичні симпатії його розробників, оскільки ще від початків роботи коаліційного уряду він зайняв однозначно націоналістичну позицію у вирішенні проблеми польського населення. Саме тому зміст постанов проекту закону, як слушно зауважив польський дослідник Єжи Огоновський, цілковито відповідав намірам уряду Вітоса, які полягали в асиміляційному та колонізаційному курсі щодо національних меншин¹⁷.

Подальшу роботу над врегулюванням мовного питання провадив уряд Владислава Грабського, який прийшов до влади 19 грудня 1923 р. Важливим кроком у врегулюванні мовного питання в міжвоєнній Польщі стало прийняття сеймом 31 липня 1924 р. законів «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад»¹⁸, «Про офіційну мову в судах, прокуратурі та нотаріаті»¹⁹ та «Про організацію шкільництва»²⁰. Для роз'яснення положень законів було видано підзаконні акти, які визначали правовий статус польської мови як державної та мов національних меншин: української – на теренах Львівського, Тернопільського, Станіславівського, Волинського та Поліського; литовської – Віленського; білоруської – Поліського, Новогродського, Віленського воєводств, Гроденського та Волковиського повітів Бялостоцького воєводства²¹.

Правовий режим польської мови та мов національних меншин в органах місцевого самоврядування і мовні відносини в органах державної влади й самоврядування регулював Закон «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних

¹⁷ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych... S. 86–87.

¹⁸ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych. *Dz. U.* 1924. Nr 73. Poz. 724. S. 1094–1095.

¹⁹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu. *Dz. U.* 1924. Nr 78. Poz. 757. S. 1206–1207.

²⁰ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. *Dz. U.* 1924. Nr 79. Poz. 766. S. 1212–1214.

²¹ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі... С. 245.

адміністративних влад». Польську мову було визначено державною, якою мали послуговуватися всі державні й місцеві органи влади у внутрішній і зовнішній службовій діяльності (ст. 1). Цивільні органи влади й адміністративні I та II інстанцій, а також органи самоврядування були зобов'язані в межах своєї компетенції приймати письмові заяви й усні звернення від польських громадян української (у законі записано руської, «русинської»), білоруської та литовської національностей їхніми рідними мовами (ст. 2). У ст. 2 наводився перелік воєводств, у яких, як виняток із правила, непольське населення мало право подавати письмові заяви чи вносити усні звернення до зазначених органів влади рідною мовою. Українці отримали таке право на території Львівського, Станіславівського, Тернопільського, Волинського та Поліського воєводств²². Натомість ті українці, які проживали на інших територіях Польської держави, були позбавлені такої можливості. Водночас ст. 3 закону містила перелік воєводств, у яких представники від непольського населення мали право отримати відповідь від органів місцевого самоврядування та адміністративних органів I і II інстанцій на внесені подання рідною мовою. Зокрема, лише на теренах Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств адміністративні органи I та II інстанцій, магістрати міст, повітові й воєводські адміністрації та їхні відділи мали відповідати на звернення українців, подані рідною мовою, двома – державною та мовою подання. Натомість у Волинському й Поліському воєводствах вказані органи відповідали на внесені подання українців державною, і лише за бажанням сторін могли надати відповідь двома – державною та мовою заяви. Ради міст, виокремлених із повітів і підпорядкованих державній адміністрації, мали право самостійно вирішувати, якою мовою відповідати на звернення громадян: чи лише державною, чи також однією із зазначених мов меншин. Органи сільського самоврядування мали право відповідати на заяви та звернення громадян мовою подань²³. Як зазначив дослідник Володимир Марковський, подібні положення закону обмежували мовні права українців, порівняно з австро-угорським періодом, оскільки в тодішньому законодавстві право українців подавати заяви й отримувати відповіді

²² Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych. S. 1094.

²³ Ibid.

від місцевих органів влади рідною мовою було оформлене як чітка правова норма, натомість у польському – як виняток із правила²⁴.

Відповідно до ст. 4 закону, під час засідань гмінних і міських рад, повітових і воєводських сеймиків було дозволено використовувати на рівні з державною ті мови меншин, які допускалися в поданнях у конкретному воєводстві. Органи самоврядування міст, виділених із повітів і підпорядкованих державній адміністрації, самостійно могли вирішувати, якою мовою вести засідання міських рад. Органи місцевого самоврядування мали право видавати розпорядження, які дозволяли вести протоколи засідань гмінних і міських рад, повітових і воєводських сеймиків як державною, так і однією з дозволених мов національних меншин²⁵. На підставі нормативного акта, виданого органом місцевого самоврядування, дозволялося розміщувати оголошення самоврядних органів двома мовами: державною (текст подавався на першому плані) та однією з мов, дозволених законом до використання в заявах на окресленій території (ст. 5). В «Офіційному віснику воєводства» воєводські розпорядження та оголошення державних адміністративних органів мали друкувати двома мовами: державною (текст розміщувався на першому плані) та тією, якою велися протоколи засідань воєводського сеймика. У ст. 6 зазначено, що об'єднання органів місцевого самоврядування, опираючись на власне рішення, могли вести кореспонденцію з іншими самоврядними органами двома мовами: державною та тією мовою національних меншин, яка була дозволена на конкретній території. Відповідно до ст. 7, мовні обмеження, прописані у ст. 2–5, не поширювалися на органи управління залізницями, поштами, телеграфами та телефонами. В усному спілкуванні, наприклад, при обслуговуванні громадян при залізничних касах чи в поштових відділеннях, за потреби дозволялося використовувати рідну мову непольського населення²⁶.

Дослідник В. Марковський зауважив, що деякі положення статей Закону «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад» суперечили ст. 95 і ст. 96

²⁴ Марковський В. Я. Правовий статус української мови в органах державної влади та органах місцевого самоврядування Другої Речі Посполитої. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 4. С. 42.

²⁵ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych. S. 1094.

²⁶ Ibid. S. 1094–1095.

Конституції 1921 р. Зокрема, закладені в законі відмінності між українцями Львівського, Тернопільського, Станиславівського воєводств, з одного боку, та Волинського й Поліського – з другого, порушували мовні права українців. Оскільки, відповідно до ст. 3, українське населення Волині мало окремо висловити прохання до службовців державної установи чи органу місцевого самоврядування надати відповідь на внесені подання українською мовою²⁷.

Контроль за виконанням положень закону мали здійснювати Голова Ради Міністрів і відповідні міністри (ст. 9). Задля роз'яснення основних положень закону, 24 вересня 1924 р. уряд прийняв «Виконавче розпорядження Ради Міністрів від 24 вересня 1924 р. до Закону від 31 липня 1924 р. про державну мову і мову урядування органів державної влади та органів самоврядування адміністративних влад»²⁸. У п. 1 «Виконавчого розпорядження...» наведено перелік тих державних установ (центральні органи влади, військова адміністрація, адміністрація залізниць і пошти, телеграфу, телефону), які на всій території Польської держави у внутрішньому й зовнішньому врядуванні мали приймати подання від громадян винятково державною мовою. Натомість у п. 2 перелічено ті цивільні органи влади та їхні адміністрації I й II інстанцій (воєводська адміністрація, фінансові установи, шкільні кураторії та їхні представники, земська та гірнична адміністрації, староства, шкільні інспектори, інспектори із праці тощо), органи місцевого самоврядування (сеймики й відділи воєводств, повітові відділи, міські ради й магістрати міст, ради гмін та їхні адміністрації тощо), до яких національні меншини мали право вносити подання чи усні звернення рідною мовою, однак винятково на тих теренах, про які йшлося у ст. 2 Закону «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад»²⁹. Зауважу, що деякі публічні установи Львівського, Тернопільського, Станиславівського, Волинського та Поліського воєводств, попри те, що, відповідно до ст. 2

²⁷ Марковський В. Я. Правовий статус української мови... С. 46.

²⁸ Rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów z dnia 24 września 1924 r. do ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych. *Dz. U.* 1924. Nr 85. Poz. 820. S. 1301–1302.

²⁹ Руда О. Правовий статус української мови в органах місцевого самоврядування міжвоєнної Галичини. *Новітня доба.* 2022. Вип. 10. С. 76; Rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów z dnia 24 września 1924 r. ... S. 1301.

закону, були зобов'язані приймати від українців письмові й усні звернення рідною мовою, відмовляли їм у цьому праві, покликаючись на те, що їх немає у переліку установ, згаданих у п. 2 «Виконавчого розпорядження...». Це було порушенням мовних прав українців і суперечило основній меті закону³⁰. Водночас у п. 2 також зазначалося, що вся кореспонденція та подання, надіслані адміністративними органами й органами місцевого самоврядування до державних установ, перелічених у п. 1, мали подаватися винятково державною мовою, не залежно від території їхнього розташування³¹.

Відповідно до п. 3, подавач, який вносив заяву недержавною мовою чи діалектом, мав отримати відповідь тією ж мовою або по можливості тим же діалектом. У цьому ж пункті зазначалося, що міська влада Львова мала право самостійно вирішувати, якою мовою відповідати на заяви, проводити засідання чи вести протоколи органів міської влади. У п. 5 йшлося про те, що адміністративні й самоврядні органи на підставі відповідного розпорядження органів місцевого самоврядування могли надсилати кореспонденцію до інших органів влади тою мовою, використання якої на цій території було передбачене ст. 2 закону, однак не могли вимагати відповіді тією ж мовою. На території Львівського, Тернопільського, Станиславівського, Волинського та Поліського воєводств працівники залізниці, поштових відділень, телеграфу, телефону при усному спілкуванні з українцями, зокрема працівники квиткових кас, поштових відділень, за потреби мали використовувати українську мову (п. 7)³².

Попри те, що у статтях Закону «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад», детально роз'яснених у «Виконавчому розпорядженні...», українцям де-юре гарантувалися певні мовні права, однак де-факто їхнього виконання місцеві урядовці не дотримувалися. Дослідниця М. Гаврецька зазначила, що вибір мови ведення кореспонденції, документації самоуправних органів у воєводствах, повітах чи у громадах з українським населенням місцевими органами влади робився переважно не на користь української мови. З одного боку, це було

³⁰ Марковський В. Я. Правовий статус української мови... С. 45.

³¹ Rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów z dnia 24 września 1924 r. ... S. 1301.

³² Руда О. Правовий статус української мови в органах місцевого самоврядування... С. 76; Rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów z dnia 24 września 1924 r. ... S. 1302.

пов'язано з тим, що в законі був чітко закріплений правовий статус польської мови як державної, а з другого – значна перевага поляків в органах самоврядування позбавляла українців можливості впливати на вибір мови³³.

Правовий статус української мови у шкільництві міжвоєнної Галичини регулював Закон «Про організацію шкільництва»³⁴ від 31 липня 1924 р., доповнений 7 січня 1925 р. відповідним розпорядженням міністра освіти³⁵. Головна мета шкільного закону полягала в піднесенні статусу державної мови, популяризації польської культури та формуванні в учнів польської національної свідомості, а також обмеженні дітям національних меншин здобуття освіти рідною мовою³⁶. Відповідно до ст. 1 закону, приватні навчальні заклади для дітей української (у законі русинської (руської)), білоруської та литовської національностей із викладанням рідною мовою, а також для дітей інших непольських національностей, могли створюватися на тих же умовах, що і приватні школи з польською мовою викладання. Щодо організації державної початкової освіти, то в законі були прописані правила, що поширювалися винятково на терени, окреслені у ст. 1: Львівське, Тернопільське, Станіславівське, Поліське, Волинське, Новогрудське, Віленське, Білостоцьке (Гродненський і Волковиський повіти) воєводства. Відповідно до принципу примирення та об'єднання, а також задля гармонійного співіснування населення національно мішаних теренів, а не їхнього роз'єднання, основним типом початкової державної школи на окреслених у ст. 1 закону територіях мала бути спільна утравістична школа, покликана виховувати дітей польської та непольської національностей відданими громадянами Польської держави, у взаємній

³³ Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови у Східній Галичині... С. 130.

³⁴ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. S. 1212–1214.

³⁵ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. *Dz. U.* 1925. Nr 3. Poz. 33. S. 26–30.

³⁶ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посібн. 2-ге вид. Київ: Генеза, 2000. С. 190; Чепіль М. Формування національної свідомості учнівської молоді Галичини (1848–1939 pp.). Дрогобич: Коло, 2005. С. 268.

пошані до національних особливостей (ст. 2). З огляду на це, окремі школи з державною та українською мовами викладання, які діяли в одному шкільному окрузі, якщо можливо, мали бути об'єднані в одну двомовну. У державних школах, розташованих у гмінах із 25 % українського, білоруського чи литовського населення, дозволялося навчання дітей перелічених національностей рідною мовою за умови, що батьки не менше 40 учнів відповідної національності, які належали до одного шкільного округу, подали про це офіційно підтвержені декларації. Однак, якщо в цьому шкільному окрузі не було 40 дітей шкільного віку, батьки яких висловилися б за їхнє навчання рідною мовою (тобто русинською (руською), білоруською чи литовською), то мовою викладання у школі ставала державна. Натомість, якщо у шкільному окрузі, поряд із батьками, які висловилися за навчання дітей рідною мовою, було не менше 20 дітей, батьки яких наполягали на навчанні їхніх дітей державною мовою, то школа ставала двомовною, при цьому половина годин відводилася на навчання мовами меншин, зокрема українською (ст. 3). Як зазначив польський дослідник Кароль Санойця, цю різницю у кількості декларацій за польську й українську мови навчання (20:40) автори закону внесли задля полегшення запровадження у шкільництві державної мови, тобто від початку польська влада мала на меті перетворити українські навчальні заклади на двомовні³⁷.

В одно-, дво- та трикласних державних і приватних початкових школах із непольською мовою викладання було передбачено обов'язкове вивчення державної мови. Натомість у чотири-, п'яти-, шести- та семикласних державних і приватних початкових навчальних закладах із непольською мовою викладання, крім предмета «польська мова», учні мали ще вивчати державною мовою польську історію та науку про тогочасну Польщу, до того ж на такому рівні, який би дав їм змогу продовжувати навчання в польсько- або двомовних середніх навчальних закладах (ст. 4)³⁸.

На теренах Львівського, Тернопільського, Станіславівського, Поліського, Волинського, Новоградського та Віленського воєводств, де спільно проживали представники різних національностей, зокрема

³⁷ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Historia Jagellonica, 2013. S. 135–137.

³⁸ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. S. 1213.

українці й поляки, білоруси й поляки, учительські семінарії мали бути винятково двомовні (польсько-українські або польсько-білоруські, відповідно) (ст. 5)³⁹. Щодо державних середніх навчальних закладів, то на окреслених теренах могли діяти польськомовні або утраквістичні школи (низку предметів мали викладати польською). Однак українська чи білоруська утраквістична державна середня школа могла бути створена лише на підставі офіційно завірених звернень батьків 150 учнів, які відвідують польськомовні навчальні заклади відповідного типу в одному повіті або місті. Натомість уже наявні в одному повіті або місті державні польсько- й україномовні середні школи за можливості мали бути об'єднані в один двомовний навчальний заклад (ст. 6). Як у приватних, так і в державних середніх навчальних закладах із непольською мовою викладання обов'язково запроваджувалося вивчення низки предметів державною мовою: польської мови та літератури, історії, географії, науки про тогочасну Польщу (ст. 7)⁴⁰. У державних професійних школах навчання могло бути двомовним лише за умови звернення з відповідним проханням батьків дітей непольської національності, які становили 40 % усіх учнів однієї школи. В іншому випадку в навчальних закладах цього типу запроваджувалася польська мова викладання (ст. 8)⁴¹.

Роз'яснення та доповнення до Закону «Про організацію шкільництва» внесло розпорядження міністра освіти від 7 січня 1925 р.⁴². Зокрема, у п. 8, який стосувався ст. 3 і 4 закону, йшлося про те, що батьки чи опікуни дитини, які прагнули, щоб та навчалася рідною мовою, могли подати шкільному інспекторові відповідного повіту декларацію встановленого зразка, завірену судами, нотаріатами, староствами чи гмінною владою. Саме на шкільного інспектора покладався обов'язок з'ясувати відповідність передбачених законом умов, за яких декларація набувала чинності. Наприклад, саме інспектор мав з'ясувати, чи справді у гміні, у якій розташована школа, проживає, відповідно до результатів останнього перепису

³⁹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (Archiwum PAN). Zesp. III–180. Sygn. 76. K. 66; О. Польонізація українських середніх шкіл. *Діло*. 1925. 26 серпня.

⁴⁰ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. S. 1213.

⁴¹ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі... С. 150.

⁴² Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. ... S. 26–30.

населення, 25 % представників тієї національності, мовою якої прохач хоче навчати свою дитину; чи прохач із дитиною справді мешкають у цьому шкільному окрузі; чи на 1 вересня відповідного року дитина прохача досягне шкільного віку; чи опікун дитини уповноважений до внесення подібних декларацій⁴³. У п. 9 зазначалося, що мова навчання у школі могла бути змінена лише на початку навчального року. Натомість декларації приймалися впродовж усього навчального року, однак у поточний навчальний рік розглядалися лише ті з них, які були подані не пізніше 31 грудня. Відповідно до п. 10, шкільний інспектор до 1 лютого поточного навчального року мав повідомити населення цього шкільного округу про внесення декларацій за непольську мову навчання (щонайменше 40 батьками учнів). Це робилося для того, щоб інша частина батьків мала змогу подати декларації за державну мову викладання. Водночас у поточному навчальному році розглядалися лише декларації за державну мову, подані до 30 квітня. У п. 12 зазначено, що до 31 травня шкільний інспектор мав подати кураторові обґрунтований висновок та інші документи, що стосувалися запровадження мови навчання у школі. Натомість куратор мав місяць на прийняття остаточного рішення, після чого зацікавлені особи впродовж 14 днів могли оскаржити прийняте куратором рішення міністру освіти. Відповідно до п. 13, якщо щонайменше 20 батьків учнів школи з непольською мовою навчання подали декларації за державну мову викладання, то вона ставала двомовною, однак за умови, що в ній навчалось не менше 40 інших учнів, натомість якщо їх було менше, то запроваджувалася польська мова викладання⁴⁴.

У п. 19, який стосувався ст. 5 закону, зазначено, що приватні учительські семінарії з непольською мовою викладання могли створюватися на тих самих умовах, що й польськомовні навчальні заклади відповідного типу. Однак у непольських семінаріях обов'язковим стало вивчення низки предметів державною мовою: польської мови та літератури, історії, географії та науки про тогочасну Польщу. Відповідно до п. 20, при вступі абітурієнтів до двомовної учительської семінарії (польсько-української чи польсько-білоруської) вступники мали володіти недержавною мовою: руською чи білоруською

⁴³ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. ... S. 26–27.

⁴⁴ Ibid. S. 27.

відповідно. У п. 21 (стосувався ст. 6) зазначено, що на окреслених у ст. 1 теренах, після набуття законом чинності, могли існувати лише польсько- або двомовні (польсько-українські чи польсько-білоруські) середні навчальні заклади⁴⁵. Відповідно до п. 22, батьки або опікуни дітей, які хотіли, щоб ті навчалися у двомовній середній школі, мали у присутності директора польськомовної середньої школи, у якій на той момент навчалася їхня дитина, підписати декларацію встановленого зразка, на якій директор мав поставити відмітку «в моїй присутності». Перевіряючи, чи батьки, які подали декларації, справді належать до тієї національності, мовою якої хочуть, щоб навчалася їхня дитина, директор мав надіслати документи кураторові відповідного шкільного округу. Саме той мав перевіряти правдивість поданих декларацій і приймати рішення щодо відкриття двомовної середньої школи. Натомість рішення щодо об'єднання уже наявних польсько- й україномовних середніх шкіл, міг приймати лише міністр освіти. Рішення про зміну мови у професійних польськомовних державних навчальних закладах, на підставі поданих батьками учнів відповідних декларацій, також приймав міністр освіти, про що зазначалося у п. 25 (стосувався ст. 8 закону)⁴⁶.

«Закон про організацію шкільництва» 1924 р. і відповідне розпорядження міністра освіти від 7 січня 1925 р. викликали значний спротив серед українського населення Галичини, яке сприйняло нововведення у шкільництві як наступ на свої мовні й освітні права, спробу асиміляції українців, ліквідації непольських освітніх закладів чи перетворення їх на двомовні⁴⁷. Українці вимагали відкриття національних навчальних закладів різних типів, у яких українська молодь мала би змогу вивчати історію України, відзначати урочистості, пов'язані з минулим власного народу, формувати національну свідомість. Зауважу, що тогочасні українські педагоги, зокрема Софія Русова, наголошували на необхідності навчання дітей рідною мовою, вважаючи, що лише рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття людської гідності⁴⁸. Педагог Богдан Заклинський писав:

⁴⁵ Ibid. S. 28.

⁴⁶ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. ... S. 28.

⁴⁷ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі... С. 250.

⁴⁸ Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. С. 295; Білецький Л. Софія Русова. *Учительське слово*. 1922. Ч. 2–3–4. Лютий–березень–квітень. С. 5–6.

«Рідна мова – це головний знак національного життя, дорогоцінний народний скарб. Вона зберігає та передає з покоління в покоління розвиток думок, витворює єдність народної душі»⁴⁹. Він наголошував, що «рідна мова є у школі головною виховуючою допомогою, а заразом центральним (концентраційним) предметом». Саме національна школа та свідомі педагоги, на його думку, мали формувати в учнів любов до рідного краю, виховувати нову свідому інтелігенцію⁵⁰.

Найбільше критики в українського населення Галичини спричиняло запровадження утравкізації шкільництва, що було сприйнято як втрата попередніх здобутків в освітній сфері (зокрема з австрійських часів), а також як спроба позбавити дітей-українців можливості навчатися в національній школі. Адже відповідно до шкільного закону 1924 р. чітко встановлювалася кількість годин, відведених на вивчення польської мови та мов національних меншин, зокрема української. Так, у Галичині на державну й українську мови як окремі предмети було відведено у визначених класах і типах шкіл однакову кількість годин. В утравкістичних навчальних закладах половину предметів мали викладати кожною з цих мов. Зокрема, в семи- та шестикласних двомовних навчальних закладах на вивчення польської та рідної мови відводили 10 год на першому відділі, 6 – на другому, 5 – на третьому та четвертому, 3 – з п'ятого по сьомий відділи. У п'яти- та чотирикласних утравкістичних школах у випускних класах, п'ятому чи четвертому відповідно, на вивчення цих мов відводили по 4 год. У трикласних двомовних навчальних закладах на вивчення державної та української мов відводили на першому відділі (з неподільним навчанням) 14 год, а на другому – 8 год, натомість на першому та другому відділах (із подільним навчанням) – по 7 год, на третьому та четвертому – по 5 год, а з п'ятого по сьомий – 4 год. У двокласній школі на першому та другому відділах – по 6, на третьому – 4, а на четвертому та п'ятому – по 5 год. В однокласній школі з подільним навчанням на першому та другому відділах відводили по 7 год, а на третьому та четвертому – по 4. В однокласній школі з неподільним навчанням на першому відділі передбачено 9 год, на другому – 8, а на третьому та четвертому – по 3⁵¹.

⁴⁹ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 48. Зак. 76/п 13. Арк. 6.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ *Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)*. Zesp. 322. Mikrof. B. 18455. Sygn. 2252. K. 11.

Значні побоювання в українців викликала також висока ймовірність зловживань місцевої влади під час внесення декларацій за непольську мову навчання, оскільки декларації мали затверджувати державні органи, зокрема суди, нотаріати, староства, гмінна влада, а перевірка їхньої правдивості покладалася на шкільних інспекторів. Як зазначав польський дослідник Єжи Дорошевський, українці слушно побоювалися зловживань, оскільки нерідко наштовхувалися на бюрократичні перешкоди, штучно створені місцевою польською владою. Траплялися випадки, коли вийти не хотіли затверджувати автентичність підписів, місцева влада переслідувала осіб, які склали декларації за непольську мову навчання, штрафувала чи ув'язнювала їх за надуманими причинами, змушувала українських учителів під загрозою звільнення збирати декларації за державну мову навчання тощо⁵². Інколи шкільні інспектори, в обов'язки яких входило детальне вивчення поданих декларацій і протокольне підтвердження автентичності поданих декларацій за непольську мову навчання (що потребувало особистої присутності прохача в інспектораті, який нерідко розташовувався за десятки кілометрів), відмовляли у прийнятті цих декларацій⁵³. Траплялися випадки, коли польські вчителі роздавали українцям надруковані українською мовою декларації за польську мову навчання, наказували учням-українцям їх підписувати замість батьків, із допомогою поліції змушували батьків чи опікунів підписувати декларації за державну мову навчання тощо⁵⁴.

⁵² Державний архів Тернопільської області. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 621. Арк. 35–36; Archiwum Zakładowe Biblioteki Narodowej w Warszawie. Archiwum Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczeni. (AZBN w Warszawie. ATNSz.). Mikrof. 68730. K. 311–312; Наша школа в ярмі. *Громадський голос*. 1927. 4 червня. С. 5; Українська школа в ярмі. Промова голови Української Парламентської Репрезентації п. сенатора Черкавського, виголошена дня 22 червня у польському сенаті при обговорюванні бюджету міністерства освіти. *Діло*. 1925. 1 липня; Шкільний плебісцит. Протести проти надужит. *Нова зоря*. 1927. 25 грудня. С. 1–2.

⁵³ Archiwum PAN. Zesp. III–180. Sygn. 76. K. 69; AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 68732. K. 153–157; Doroszewski J. Podstawy ideologiczne szkolnictwa i ich konsekwencje dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939. *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918–1939* / pod red. E. Walewandra. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000. S. 463–464.

⁵⁴ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 68731. K. 339–340; Ibid. Mikrof. 68735. K. 567–569; Як фабрикують декларації за польськими школами? *Діло*. 1933. 26 січня.

Натомість шкільні інспектори чи представники місцевої влади не чинили жодних бюрократичних перешкод тим батькам, які подавали декларації за польську мову навчання. Також при поданні цих декларацій не вимагалось підтвердження правдивості особистого підпису прохача – це робив інспектор, навіть не викликаючи зацікавлених осіб до інспекторату⁵⁵. На відміну від прохань відкрити школу з українською мовою навчання, за польську достатньо було подати декларації 20 батькам будь-якої національності, що неабияк обурювало українців⁵⁶. Це положення особливе значення мало в тих місцевостях, де переважало українське населення, оскільки за державну мову навчання могли висловитися представники будь-якої національності, зокрема й українці, які через припис про таємницю декларацій могли не боятися суспільного осуду.

Певне обурення в українців також спричиняло територіальне обмеження поширення чинності закону, зафіксоване у ст. 1. Українські громадсько-політичні діячі критикували те, що чинність закону не поширювалася на Краківське та Люблінське воєводства, Холмщину і Лемківщину, оскільки побоювалися денационалізації місцевих українців, щодо яких влада провадила політику регіоналізації⁵⁷. На думку польського дослідника К. Санойці, таке територіальне обмеження було однією з найбільших вад цього закону, оскільки з-під його юрисдикції було виведено Холмщину та Підляшся, де проживало понад 200 тис. українців, а також Люблінське воєводство з 200–250 тис.⁵⁸.

Несправедливим українське населення також вважало поширення права вибору мови навчання у початкових, середніх і професійних школах лише на ті гміни, у яких українці становили понад 25 % від загальної кількості населення, за результатами перепису 1921 р., натомість позбавлення відповідного права тих із них, які становили менше 25 % у конкретних гмінах. Оскільки українці частково бойкотували перепис населення 1921 р., то, як наслідок, у тих гмінах, де вони реально становили 25 % від загальної кількості населення, на жаль, це не було задокументовано⁵⁹.

⁵⁵ Archiwum PAN. Zesp. III–180. Sygn. 76. K. 69; Doroszewski J. Podstawy ideologiczne szkolnictwa i ich konsekwencje... S. 463–464.

⁵⁶ AAN. Zesp. 1185. Sygn. 15. K. 38; Archiwum PAN. Zesp. III–180. Sygn. 76. K. 69.

⁵⁷ AZBN w Warszawie. ATNSz. Mikrof. 85778. K. 531–533.

⁵⁸ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... S. 33.

⁵⁹ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі... С. 250.

Результати шкільних плебісцитів щодо мови навчання у школах, які запроваджувалися відповідно до шкільного закону 1924 р., наперед визначали шкільні та політичні органи, тому вони призвели до масової реорганізації українських шкіл на польські або двомовні. У 20–30-ті роки ХХ ст. тривала розбудова мережі польськомовних навчальних закладів, а також утравістичних за рахунок освітніх закладів з українською мовою викладання. Як наслідок, якщо в 1921/1922 н. р. 51,7 % усіх шкіл Галичини були українськими, то у 1929/1930 н. р. їх залишилося лише 15,1 %, а в 1937/1938 н. р. – 6,9 %⁶⁰.

Отже, правовий статус української мови в органах місцевого самоврядування та шкільництві міжвоєнної Галичини визначали польські конституційні та законодавчі акти, розпорядження відповідних міністерств тощо. Основні закони, які регулювали право використання української мови в органах місцевого самоврядування та освітній сфері, були ухвалені польським сеймом 31 липня 1924 р. Статус польської мови як державної та офіційної в державних і самоврядних установах Галичини закріпив Закон «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад». Відповідно до нього, гарантувалося право часткового використання української мови в органах місцевого самоврядування різних рівнів. Однак польські чиновники зазвичай на власний розсуд вирішували питання щодо застосування державної чи мови меншин на звернення українців. У більшості випадків перевага надавалася польській.

Правовий статус української мови у шкільництві Галичини регулювали Закон «Про організацію шкільництва» та відповідне розпорядження міністра освіти, покликані піднести статус державної мови, популяризувати польську історію та культуру, формувати в учнів польську національну свідомість. Загалом, шкільний закон 1924 р. слугував підставою для розбудови мережі польськомовного шкільництва, збільшення кількості утравістичних шкіл за рахунок зменшення кількості освітніх закладів з українською мовою навчання.

Значне занепокоєння в українців спричиняло внесення в польське мовне законодавство регіонального підходу до визначення статусу мов національних меншин, що закріплювало відмінності між

⁶⁰ Łysiak P. Szkolnictwo powszechne narodowości niepolskich w Polsce. *Natio*. 1927. Nr 3–4. Marzec–Kwiecień. S. 20, 22, 28; Syrnyk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939: oświata i szkolnictwo. Wrocław: Krynica Design Studio, 1996. S. 55.

українцями різних воеводств міжвоєнної Польської держави. Вимоги української громадськості створити належні умови для функціонування української мови у шкільництві та органах місцевого самоврядування Галичини виявилися неприйнятними для польської влади, яка зосередилася на побудові мононаціональної Польщі.

Оксана Руда